

El Ball de Bastons de la Patum

Ramon Felipó

La Patum havia tingut anys enrera els seu propi Ball de Bastons, com bé explica mossèn Josep Armengou (1). El Ball de Bastons, tan estès arreu de Catalunya (2), era un entremès totalment integrat a la festa del Corpus Christi de Berga de la mateixa manera que avui poden ser-ho els Gegants, la Guita Grossa i la Xica, les Maces amb sant Miquel i l'Àngel, l'Àliga, els Plens, els Nans o els Turcs i Cavallets. Els Bastoners de la Patum els hem trobat ben documentats i referenciats, però aquí només voldria fer constar dues notícies d'aquest històric component de la Patum : el programa de Corpus reproduït a revista *El Bergadán* de 27 de maig de 1877 i el Cartell de la Patum de l'any 1902, que serveixen per acompanyar aquest article, que només vol difondre una música d'un Ball de Bastons de Berga, que prou podria ser que fos la del Ball de Bastons de la Patum.

També m'agradaria assenyalar que l'historiador berguedà Josep Noguera (3) explica que a *El Bergadan* número 97 de 30 de juny de 1878 es deia "*en las funciones patumescas de este año se notó de menos el ball de bastons, el de la faxa y los fuegos artificiales ...*", pot ser algun dia s'hauria d'estudiar la presència a la Patum d'aquest altre típic, tradicional i tant català Ball de Faixes, (4) que durant un temps sembla ser que també va ser un entremès patumaire. Avui dos dels més importants Balls de Faixes són els de Maldà i Sant Martí de Tous, a prop de Berga segons el llibre *El Ball Cerdà, El Ball de Faixes*, (5) han tingut aquest Ball a Sallent i Balsareny.

La coreografia i música que feien servir els bastoners berguedans era desconeguda, però actualment gràcies al acurat llibre de Àngel Vallverdú i Robert Rovira *Les Musiques del Ball de Bastons i el seu context* (6) han posat la seva partitura a l'abast de tothom amb l'ordenada, metòdica i sistemàtica recerca de les partitures de tots els Ball de Bastons catalans. No faré cap anàlisi d'aquesta música berguedana, hi ha un article de la descripció d'aquesta partitura que ha fet el músic solsoní Albert Fontelles i Ramonet a qui - evidentment - agraeixo la seva desinteressada col·laboració.

Vallverdú i Rovira apunten, en el seu llibre, que hi ha tres tipus d'hipòtesis per esbrinar l'origen d'aquest ball tan difós arreu dels Països Catalans: una veuria la seva procedència en els ritus agraris d'invocació de la fertilitat de la terra, l'altre és la que creu i afirma que té origen grec (com un element d'ensinistrament per la guerra en temps de pau) i l'última indicaria que el seu origen és la prohibició a Catalunya dels Balls d'Espases(7).

Històricament de Balls de Bastons en trobem per les festes del Corpus Christi arreu de Catalunya, segons Duran i Sanpere (8) a Barcelona va ser implantat a l'any 1620, per Onofre Baró i set companys seus vinguts a posta de Tortosa amb el tambori i tot. Si volem copsar la difusió dels Bastoners prop de Berga en Cuadrech (9) explica que a Solsona la primera dada documental del Ball de Bastons és de 1680, i assenyala que des d'aleshores s'ha ballat ininterrompudament. Vallverdú i Rovira diuen que a Manresa a l'any 1753 hi havia tres colles de Bastoners : els Fabets, els Tremendos i els de Sant Crist, una altre cosa que remarquen és que a Cardona els Bastoners tenen *"una llarga història en el decurs dels anys "*, i diuen que al Berguedà *"en els darrers anys del segle XX també existí una colla a Gòsol que escenificava balls d'altres poblacions"*.

En el llibre *Les Musiques del Ball de Bastons* s'explica que aquesta oblidada peça musical berguedana la van recollir quan es feia el treball de recerca poble per poble o com llavors en deien les "missions" de l'*Obra del Cançoner Popular de Catalunya*. Segons el pare Josep Maria Massot (10) el *Cançoner Popular de Catalunya* era una *"iniciativa del mecenes Rafael Patxot i Juvbert encetada el 1921 sota el paraigua de l'Orfeó Català i continuada amb eficàcia fins el 1936"* com tantes altres coses es va veure estroncat tan per la guerra civil de l'any 1936 al 1939, com per la difícil postguerra amb la dictadura militar i anticatalana del general Franco. L'*Obra del Cançoner Popular de Catalunya* que va ser una feina ingent. La custòdia i la seva titularitat van provocar àdhuc alguna "litis judicial" entre el propi Orfeó Català i els hereus de Rafael Patxot. Per sort s'ha arranjat tota la problemàtica, quedant guardats bona part dels seus materials a l'Abadia de Montserrat per la cessió, sense condicions, feta a l'any 1991 pels hereus de Rafael Patxot a la Biblioteca d'aquest monestir, seguint les instruccions que el propi senyor Patxot havia donat abans de morir a Ginebra (Suïssa) l'any 1964. Massot explica que una part de la documentació que va arribar a Montserrat venia de Suïssa, on vivia Rafael Patxot per la guerra civil i l'altre venia de Barcelona. El mateix pare Massot comenta que encara a l'any 1993 va arribar a Montserrat procedent de Suïssa una documentació complementaria del *Cançoner Popular*.

He fet servir la documentació publicada en el llibre Vallverdú i Rovira, però també he consultat una còpia digitalitzada de la fitxa original del *Cançoner Popular*, que m'ha estat facilitada per Verònica Guarch (11) bibliotecària del Centre de Difusió de la Cultura Popular i Tradicional de Catalunya.

Aquesta fitxa, que es reproduïx en aquest article i que transcriu íntegrament és de la carpeta 146, partitura 396, volum 14,

*" Ball de Bastons :
Si voleu que'n balli /
El ball de bastons /
Han de ser vuit homes /
I setze bastons.*

Cantata per en Ramon Espelt Cunill, de seixanta anys, un bover fill de Berga on havia vist i après la tornada del ball. Veí de la casa dita Costa de Cavalleria del terme de Santa Maria de Merlès. Santa Maria de Merlès 26/VII/1931."

En Ramon Espelt va facilitar la música del Ball de Bastons i la cantarella, cosa que sorprèn als autors dels llibre *Les Musiques del Ball de Bastons*. Com veiem, a més de la música disposava d'una "petita lletra" per cantar-la. Àngel Vallverdú va comentar-me, *"La música del Ball de Bastons de Berga és comuna amb d'altres Balls de Bastons del Bages i l'Osona, com per exemple el Picotí de Balsareny. De tota manera s'ha d'agafar un petita prevenció ja que la font informant, el Ramon Espelt de Berga, en referir-se aquesta música va dir que l'havia sentit de petit a Berga i en recordava la cantarella, cosa que reforçaria la hipòtesis de que es tracti del ball de Ball de Bastons de la Patum"* .

Si a l'any 1931 en Ramon Espelt tenia 60 anys, voldria dir que va néixer cap a l'any 1871, per tant n'és ben segur havia vist i escoltat més d'una vegada aquest Ball de Bastons a Berga, i la seva melodia prou podria ben ser la música perduda i oblidada del Ball de Bastons de la Patum, cal tenir present que Santa Maria de Merlès és un municipi de la comarca del Berguedà, per tant Ramon Espelt tampoc residia massa lluny de Berga.

Els dos documents del segle XIX-XX sobre el Ball de Bastons

El Bergadán

A la revista *El Bergadán* de 27 de maig de 1877, número monogràfic dedicat íntegrament a la concessió del títol de ciutat a la fins aleshores Vila Reial de Berga. Amb el nomenament de ciutat a Berga, en certa manera volia ser un reconeixement i agraïment de la monarquia liberal borbònica - el rei d'Espanya era l'Alfons XII - a tot el poble berguedà per els patiments, desgracies, fam, morts i infortunis que havia causat a Berga el llarg setge i les ocupacions dels carlins durant la tercera guerra carlina (1872 - 1876) (12). Des d'aleshores oficialment el carrer i la plaçeta "Major" de Berga és diuen de la "Ciutat". No he escoltat mai a cap berguedà anomenar aquestes dues vies tan berguedanes com a "de la Ciutat", potser fóra bo de reposar l'antic nom tradicional, ja que 130 anys després de que fossin canviats ningú els utilitza. Berga porta més d'un segle sent ciutat i tal vegada no cal anar-ho recordant...

El programa de Patum de *El Berguedan* (13) diu "*De las fiestas Cívico - Religiosas que se celebraran para solemnizar la concesión del Título de Ciudad Durante la próxima Octava del Corpus Christi, ampliando las fiestas de costumbre en la forma que se detalla...*" del diumenge 1 de maig a les 6 de la tarda "*Ensayo en la plaza del Vall del baile de los Turcs y Cavallets y proba dels fuets per los diables amb maces.*" Veiem que els Quatre Fuets, s'han mantingut com fins ara i en al mateix lloc; però en aquells anys a demés de fer proves del fuets per veure com petaven, assajaven els que també ferien de Trucs o Cavallets.

El dimecres 30 de maig a les 12 del matí comença amb un "*Repique general de campanas, Passada del Tabal, Enanos, Gigantes y Mulassa. A les 8 del vespre Visita y saludo que hacen los Patumaires y alimañas, a las plazas públicas, templos, y casas de los S.S. Concejales y demás autoridades, acompañados de la banda municipal y del Ayuntamiento, tocando, maniobrando y haciendo petar los fuets de costumbre, en cada uno de dichos saludos finalizando la función a las 11 con el célebre ball dels diables. A les 12 de la nit sale otra vez el Tabal que al toque de Pa-tum, recorre las calles. Le sigue inmediatamente un representante del Ayuntamiento acompañado de la Banda municipal, y llamando con un mazo a las puertas, da el Bon Jorn o buenas fiestas a los vecinos a nombre del Municipio*". Mossèn Armengou (1) en el seu llibre explica que a "*l'any 1910 a petició del Regidor i membre de la Comissió de festes Sr. Jaume Huch i Guixer, impressor, fou suprimit el refresc que hi havia acabat de passar a petar el dimecres al vespre, i en conseqüència, pocs anys després desaparegué el Bon Jorn, que el feien a la*

matinada, acabat el refresc”.

El dijous 31 de maig a les 4 del matí hi ha (14) "*Diana en todas las plazas y Passada general, por la banda municipal.*" A les 6 del matí fins a les 10 del matí, "*recorren las calles por comitivas y haciendo su clásica mímica para recoger donativos, las partes de Turcs i Cavallets, Diables, Sant Miquel, y la Mulaguita, Àliga, Gigantes, Enanos y Ball de bastons.*" A les 10 del matí "*reunión de todos los patumaires y alimañas en la Plaza de la Constitución (la plaça de sant Pere o Cremada) para ejecutar ante el Ayuntamiento las maniobras de respeto y acompañarles con la banda municipal hasta las puertas de la iglesia.*", a 2/4 d'una "*Regreso del Ayuntamiento a la Casa Consistorial con acompañamiento de música, patumaires y ejecución de las maniobras de respeto.*" això encara es fa abans i després de l'ofici a la parròquia els dijous i diumenges de Corpus. "*A les 4 de la tarda se reúnen en la plaza todos los patumaires, ejecutan las maniobras de respeto a la Corporación municipal y la acompañan con la música hasta la iglesia.*" A les 5 de la tarda "*Procesión general ... abriendo la marcha Tabal, Mulassa, Àliga, Gigantes, Nanos, Ball de Bastons, Diables, Sant Miquel y el Ángel.*" A las 7 del vespre "*se dará principio a la memorable Patum, observándose el orden siguiente: Ball de Nanos; maniobras de Turcs y Cavallets (remendo de un combate entre moros y cristianos); Diables amb Maça; Mulassa; Gegants; Ball de l'Àliga; y Ball de Bastons. Otra vez Nanos; Turcs y Cavallets; Diables Plens; Mulaguita Plena; Gegants; Ball de l'Àliga; y Ball de Bastons; cuya segunda parte se repetirá otra vez, dando fin a la función con el disparo de un escogido y variado ramillete de fuegos artificiales del pirotécnico Pascual.*" Els dissabte i diumenge els actes de Patum són bàsicament com els de dimecres i dijous. La *Mulaguita Plena* vol dir que feia petar més d'un fuet a la vegada i es veu clarament que hi havia dues menes de "*diables*" amb uns amb *Maça* i els altres *Plens*.

Josep Noguera en el seu llibre (3) explica que *El Bergadan* número 97 de 30 de juny de 1878 deia "*en las funciones patumerscas de este año se notó de menos el ball de bastons, el de la faxa y los fuegos artificiales ... en los gigantes, tanto en el ballet de ley de Déu (15) como en las americanas hubo siempre un verdadero esmero.*" Noguera, també transcriu al seu important llibre *Visió històrica de La Patum de Berga* una Acta municipal de l'ajuntament de Berga del 23 d'abril de 1900 que reproduïx "*Acto seguido y a propósito de la comisión nombrada para las próximas fiestas de la Patum se acordó permitir se establezca de nuevo el Hermoso Vall de Bastons (sic a l'original), subvencionando con 100 pst., debiendo no obstante prestar los servicios que prestaba cuando se usaba en tales fiestas, corriendo de su cargo los vestidos que deben usar*". Veiem que encara no fa cent set anys per Patum ballaven els Bastoners ni que

fos pagant-se els seus propis vestits cada Bastoner.

El Cartell de la Patum de 1902

Programa – cartell de la Patum de 1902, que reproduïxo en aquest article (16) llegim “!Patum! aquesta tradicional festa consisteix i es compon dels actes següents 1. Ball de Turcs i Cavallets, 2. Ball de Diables, 3. Ball de la Mulassa o Mulafera, 4. Ball de l'Àliga, 5. Ball de Gegants, 6. Ball de Nanos, 7. Ball de bastons”. Per tant a l'any 1902 el Ball de Bastons de la Patum era l'entremès que cloïa la festa i la Guita, encara, era anomenada mulassa o mulafera.

Conclusió

La Patum ha tingut diverses comparses o entremesos que han estat eliminats i altre volta reintroduïts al llarg de la seva història com: els Nans o el mateix Porrer o Macer en són un exemple. Avui el Ball de Bastons de la Patum és un entremès perdut i oblidat, com el també el Ball de Faixes. Tot i que sembla ser que va haver-hi un "seriós" intent de reintroduir els Bastoners per Patum durant la dictadura franquista en el mandat de l'alcalde José Maria Vilardaga (17). D'aquesta hipotètica i frustrada reposició, sempre se n'han dit moltes coses, n'he escoltat diversos i diferents comentaris, pot ser una prova d'això seria que en el programa de la Patum de l'any 1951 diu que "*después de la Patum de Gala en la Plaza de San Pedro, inmediatamente el Esbart de Bastoners de Balsareny, adherido a la Institución Folklórica Montserrat de Barcelona, acompañado de la Cobla Principal del Alto Llobregat... ejecutarán el siguiente programa...*" tot un seguit de diferents Balls de Bastons. José Maria Vilardaga, va fer restablir en el temps d'exercir el seu càrrec el Macer o Porrer, després tornaria a desaparèixer fins que a l'any 1988 es va tornar a recuperar i sembla ara d'una forma permanent i definitiva.

Sobre el Ball de Faixes que cita a *El Bergadan* comentat la Patum de l'any 1878 algun dia s'hauria d'estudiar tota la documentació municipal de Patum de finals del segle XIX, per veure si hi ha més referències que en puguin esbrinar la seva implantació o durada.

Si a la ciutat de Berga disposés – ja que la Patum és des de ja fa dos anys *Patrimoni Oral i Immaterial de la Humanitat* - d'un bon Centre de Documentació i Estudis de Patum, de ben segur que el llibre de Vallverdú i Rovira hi hauria d'estar-hi, com també moltes altres obres de referència bàsica per el coneixement de la nostra festa. Seria interessant tenir-hi una bona biblioteca, fonoteca, videoteca i hemeroteca de tots els temes relacionats de forma directe o indirecta amb la festa del Corpus Christi de Berga, com també hi hauria d'haver digitalitzats tots els acords o actes municipals i d'altres papers o documents de l'Ajuntament de Berga sobre la Patum que hi ha dipositats a l'Arxiu Històric Comarcal de Berga. Així com tots els CDs amb música de la Patum i d'altres enregistraments sonors en magnetòfon, cassette o vinil; com totes les velles i no tant velles filmacions patumaires.... potser si un Centre de Documentació hagués existit, mai no s'hagués perdut, entre moltes d'altres coses per la ciutat de Berga – de forma irremissible - tota l'obra pictòrica i les fotos de Patum de Josep Maria de Marín.

Cal, ara més que mai poder disposar aviat d'un bon Centre de Documentació patumaire, amb la seva corresponent biblioteca,

departament de fotos històriques, arxiu de dibuixos i pintures o de les partitures, fonoteca, vidioteca i filmoteca, que guardés tot el material que hi ha al voltant de la Patum amb els suports informàtics actuals. Un Centre, sota control municipal i/o de la Generalitat de Catalunya, amb un eficient bibliotecari/a o arxiver/a al seu davant, que tingués bona cura dels arxius i fons documentals, musicals o gràfics, oberts a la consulta del que hi ha de Patum per tothom, sense exclusió de cap mena. Pot ser així, hi hauria un ampli coneixement acadèmic i universitari de la Patum o els estudiants de Berga podrien fer els seus treballs de recerca sobre la Patum amb materials inèdits o no massa coneguts i de manera molt més fàcil que ara.

Ramon Felipó i Oriol

La Música del Ball de Bastons de Berga

És difícil treure'n suc per tal de fer un anàlisi complet d'aquesta melodia ja que és excessivament curta i només consta d'una sola veu. Cal recordar que antigament aquestes melodies eren acompanyades per instruments tradicionals catalans com ara el flabiol, la gralla, l'acordió, etc.

És una melodia en Do Major que consta de tres petites frases de quatre compassos cada una. La primera, que és repeteix dues vegades, vindria a ésser com una petita introducció del ball; la segona, que també és repeteix dues vegades i hi consta una sèptima de dominant en forma descendent amb algunes notes de pas; i finalment una tercera frase concloent el tema de forma conclusiva.

El disseny rítmic utilitzat és la corxera amb punt i la semi corxera, típic dels balls de galop. De fet en molts balls catalans hi predomina aquesta disseny rítmic. A més a més, el ritme que aporta aquesta figura és molt puntejat, típic dels ball de bastons.

Albert Fontelles i Ramonet
Músic solsoní

- (1) Armengou, J., *La Patum de Berga, compilació de dades històriques, amb un suplement musical dels ballets de la Patum*, Berga, 1968.
- (2) Alonso, M.R., et altri, *Els Balls de Bastons*, Barcelona, 1995.
- (3) Noguera, J., *Visió històrica de La Patum de Berga*, Barcelona, 1992.
- (4) Bernat Ferrer a la pàgina de la web de Festes.org; <http://www.festes.org/articulos.php?id=726>, explica que a Sant Martí de Tous de l'Anoia cada diada de sant Martí, encara, continuant fent el Ball de Faixes - un dels més emblemàtics i històrics de Catalunya - i n'explica com és aquest Ball, segons consulta efectuada 20 de novembre de 2007. El Ball de Faixes de la Patum probablement deuria ser bastant semblant a aquest que s'ha conservat a l'Anoia o el que també encara es fa a Maldà a l'Urgell.
- (5) Alonso, M.R., et altri, *El Ball Cerdà, El Ball de Faixes*, Barcelona, 1998.
- (6) Vallverdú À., i R. Rovira, *Les Musiques del Ball de Bastons i el seu context*, Valls, 2005.
- (7) Ball d'Espases, en paraules d'Aureli Company "...amb tota probabilitat la Dansa d'Espases té un origen molt més llunya que el ball de bastons, i que aquest és un continuador d'aquella, substituint les armes de tall i punta per les de xoc, i per tant menys ofensives". Aquesta cita està a la web de Bastonarium.cat segons consulta efectuada 20 de novembre de 2007, on també indiquen que a Osca encara conserven la "danza de espadas" o "el degollau".
- (8) Duran i Sanpere, A., *Barcelona i la seva història, Volum II, Barcelona, 1973*.
- (9) Cuadrench, J., *Els Gegants i demás impropis de Solsona, de les diades de Corpus i de Festa Major*, Solsona, 1998.
- (10) Massot i Muntaner, J., *L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, Font de Recerques, Llengua i Literatura*, 14, 2003. En aquesta publicació Massot diu que una "missió" dels anys vint al Solsonès i Alt Berguedà va ser feta per Higini Anglès i Pere Bohigues.
- (11) A la que agraeixo totes les facilitats donades per la consulta d'aquest document.
- (12) Felipó, R., *La Tercera Guerra carlina a Berga. L'Afusellament de més de 60 republicans*, *l'Erol* número 66.
- (13) Felipó, R., *La Patum, el Corpus Christi de Berga*, Tarragona, 2005. En aquest llibre comento més abastament *El Berguedan* de 27 de maig de 1877.
- (14) S'ha de tenir en compte que aleshores no s'anava amb dues hores d'avançada de l'horari solar, com durant molt mesos avui anem, per una imposició de la Comunitat Europea per l'estalvi energètic. Per tant les 4 d'aleshores - hora solar - podrien ser les 6 d'ara.
- (15) El Ballet de Déu ara és balla per la festa dels Elois a la plaça de sant Joan de Berga.
- (16) Aquest cartell va ser-me amablement obsequiat pel senyor Joan Batlle, de la Llibreria de Vell Batlle del barceloní carrer de la Palla, a qui dono les gràcies.
- (17) José Maria Vilardaga fou alcalde de Berga durant dictadura militar del general Franco des de l'any 1951 a 1954, també havia fet reposar les bandes pels regidors; mentre ell, com a alcalde, lluïa el faixi amb l'escut de Berga, com el que encara porta, Jordi Hereu, l'actual batlle de Barcelona segons m'indica Carles Cortina qui durant anys ha estat el Cap de Protocol del ajuntament de Berga. L'alcalde franquista José Pla Gener va substituir a Vilardaga a l'any 1954, va eliminar aquestes dues noves introduccions com molt bé m'ha recordat l'historiador berguedà Josep Noguera. Actualment,

des de l'any 1995 tots els regidors berguedans, llevat dels dos de la CUP. (Candidatura d'Unitat Popular), porten altre vegada les tradicionals bandes.